

Obiekty zabytkowe oraz walory turystyczne Powiatu Lipnowskiego

Gmina Bobrowniki:

Bobrowniki to wieś położona na prawym brzegu Wisły. Jej początki sięgają XIII w. W średniowieczu leżała przy handlowym trakcie wiodącym z Torunia na Ruś. Przejściowo stanowiła własność Krzyżaków, którzy nadali jej prawa miejskie, które utraciły w XIX w. Gmina Bobrowniki w czasach Królestwa Polskiego należała do powiatu lipnowskiego w guberni płockiej. Na początku 1870 r. do gminy przyłączono pozbawione praw miejskich Bobrowniki. W 1976 roku gminę Bobrowniki zniesiono, a jej odtworzenie nastąpiło w 1982 r.

Do rejestru zabytków prowadzonego przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w drodze decyzji zostały wpisane następujące zabytki nieruchomości:

- zespół kościoła parafialnego w Bobrownikach p.w. św. Anny obejmujący: kościół z 1787 r. wybudowany na miejscu wcześniejszego drewnianego, mur ogrodzeniowy z bramą, kostnicę, starodrzew. Obiekt wymaga ciągłej dbałości o stan techniczny z uwagi na jego dużą wartość historyczną. Wykonano m.in. ocieplenie prezbiterium i kaplic, renowację tynków zewnętrznych na prezbiterium, zakrystiach i kaplicach bocznych oraz wymianę szyb na zespolone.

- cmentarz parafialny z przełomu XIX/XX w. rzymsko - katolicki wraz z niektórymi nagrobkami w Bobrownikach;

- ruiny zamku z przełomu XIV/XV w. wybudowanego na polecenie Konrada von Jungingena wielkiego mistrza krzyżackiego w Bobrownikach. Stan techniczny zły: brak instalacji wodno-kanalizacyjnej, elektrycznej, brak udogodnień dla osób niepełnosprawnych oraz bezpiecznych punktów widokowych czy barierek zabezpieczających mury.

- zespół parkowo - dworski w miejscowości Okrągła: park z początku XX w., dwór z ok. 1920 r. przebudowany w latach 70-tych XX w., dawna rządcówka, spichlerz. Po wojnie dawny pałac został przeznaczony na cele mieszkaniowe.

- nieczynny cmentarz ewangelicki z poł. XIX w. w miejscowości Stary Bógpomóż;

Poza rejestrze zabytków pozostają następujące obiekty i nieruchomości godne obejrzenia:

- cmentarz ewangelicki założony w XIX w. w Białych Błotach;

- murowany budynek sądu gminnego z 2 poł. XIX w. ok. 6 drewnianych budynków z XIX w. i murowany dom z końca XIX w. w Bobrownikach;

- dom drewniany z 2 ćw. XIX w, murowana kaplica ewangelicka i cmentarz w Gnojnie;

- dom Tubera z końca XVIII w. w Miszku;

- dom drewniany z ok. 1840 r. w Polichnowie;

- drewniany dom Uciekiniera z 1865 r., gliniany dom z ok. 1900 r. w Rachcinie;

- kaplica ewangelicka i cmentarz w Starych Rybitwach;

- drewniane domy Olendrów z pierwszej ćwierci XIX w. w miejscowości Stary Bógpomóż;

- chałupy (jedna z XIX), przykłady domów kolonistów, tzw. Holendrów, którzy byli od XVII w. osadzani na terenach nadwiślańskich. Chałupy są drewniane, zbudowane na podmurowaniu z kamieni polnych, z dachami siodłowymi krytymi słomą w miejscowości Bógpomóż Nowy;

Gmina Chrostkowo:

Tereny gminy stanowią największe zgrupowanie unikatowych form polodowcowych zwanych drumlinami. Cechą charakterystyczną dla ukształtowania terenu gminy jest kompleks zwany strefą „pagórków chrostkowskich”, których wzniesienia sięgają ok. 50 metrów. Ten atrakcyjny krajobrazowo teren jest objęty ochroną jako zespół przyrodniczo - krajobrazowy „Morena Chrostkowska”. Przez gminę Chrostkowo przepływa rzeka Ruziec. Jest to lewobrzeżny dopływ Drwęcy. Bierze początek w jeziorze Kopiec w miejscowości Żałe i ma 43 km długości. W średniowieczu rzeka była graniczną dla kasztelani Kikołskiej i Dobrzyńskiej.

Przez teren gminy przechodzi tzw. „Trakt napoleoński” łączący Chrostkowo z Ziemią Płocką. W roku 1865 na terenie gminy toczyły się walki powstańcze z siłami carskimi. Największa z nich odbyła się w Nietrzebie, gdzie obecnie znajduje się pomnik upamiętniający te wydarzenia oraz śmierć 12 młodych powstańców. Lata okupacji hitlerowskiej i martyrologii upamiętniają zbiorowe mogiły na cmentarzu parafialnym w Chrostkowie.

Do rejestru zabytków prowadzonego przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w drodze decyzji zostały wpisane następujące zabytki nieruchomości:

- kościół parafialny drewniany p.w. św. Barbary z ok. 1654 r. w Chrostkowie. Obecnie znajdują się w nim polichromie wykonane przez znanego artystę Mikołaja Konczalskiego, który pochodzi z ziemi Chrostowskiej. Z uwagi na to, że kościół jest drewniany konieczne są liczne prace związane z zabezpieczeniem osłabienia drewna na skutek działalności owadów. Na obiekcie wykonywano prace w zakresie renowacji podłóg w prezbiterium, instalacji ogrzewania kościoła, instalacji systemu alarmowego i antypożarowego, wymiany okien, wymiany pokrycia dachowego, wymiany instalacji elektrycznej, prace konserwatorskie i restauratorskie przy barokowym ołtarzu głównym, prace konserwatorskie i renowacyjne przy ołtarzu bocznym.

- młyn wodny z 1850 r. w Nietrzebie;

Poza rejestrem zabytków pozostają następujące obiekty i nieruchomości godne obejrzenia:

- spichlerz podworski murowany z II poł. XIXw. w Nowej Wsi;
- spichlerz murowany z 1900r. w Głębocku;
- kaplica murowana z I poł. XIX i wiatrak paltrak z 1885r. w Janiszewie;
- murowana plebania z 1920-25r. w Chrostkowie;
- cmentarz rzymskokatolicki z I poł. XIX w. w Chrostkowie.

Gmina Dobrzyń n. Wisłą

Początki Dobrzynia jako grodu sięgają XIw., kiedy to została tam założona kasztelania. W 1228r. Konrad Mazowiecki osadził w Dobrzyniu zakon rycerski Braci Dobrzyńców mających stanowić obronę przed Prusami. W XVI i XVIIw. miasto przeżywa rozkwit, który kończy zniszczenie w czasie potopu szwedzkiego w 1656 i 1659r. Miasto nie odzyskało już swojej świetności i w XVIII i XIXw. następował jego dalszy upadek. Miasto posiadało aż osiem kościołów, z których przetrwał tylko kościół pofranciszkański.

Do rejestru zabytków prowadzonego przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w drodze decyzji zostały wpisane następujące zabytki nieruchomości:

- zespół dworski z drugiej połowy XIXw. obejmujący drewniany dwór z lat 1866-1868 i park w Bachorzewie. Po wojnie majątek znacjonalizowano, a w dworku utworzono mieszkania.

- zespół dworski w Chalinie z pierwszej połowy XIXw.: dwór, park, kuźnia, wozownia i rządcówka wraz z terenem w granicach wyznaczonych w dokumentacji parkowej. Po II wojnie światowej majątek znacjonalizowano. Dwór został rozbudowany od strony zachodniej w poł. XXw. W latach 1949-1950 został zniszczony w pożarze i następnie odbudowany. Kolejne remonty miały miejsce w 1957 roku, a następnie w latach 60/70-tych XXw. W dworku mieściła się szkoła, do której w latach 50-tych uczęszczał Lech Wałęsa.

- kościół klasztorny o.o. Franciszkanów pochodzący z XV w., wielokrotnie przebudowywany, obecnie kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Dobrzyniu n.W

- cmentarz parafialny rzymsko-katolicki w Dobrzyniu n. W z pierwszej połowy XIXw.;

- zespół dworski z pierwszej połowy XIXw. w Dyblinie obejmujący dwór, park, spichlerz i czworaki. Po wojnie majątek przejął Skarb Państwa. Dwór został rozbudowany, wyremontowany i przeznaczony na użytek szkoły w 1967r.

- drewniany kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Św. w Grochowalsku. Obiekt jest jednym z niewielu zachowanych przykładów drewnianego budownictwa sakralnego. Ma bardzo duże znaczenie historyczne. Obecnie znajduje się w bardzo złym stanie technicznym i wymaga podjęcia prac remontowych, które uchroniłyby go przed popadnięciem w ruinę.

- zespół dworski z końca XIXw. w Grochowalsku obejmujący dwór, park i gorzelnię. Po wojnie w dworku mieściła się m.in. Gromadzka Rada Narodowa, Szkoła Podstawowa, biblioteka, a następnie Poczta. Obecnie jest częściowo zamieszkała.
- park dworski z drugiej połowy XVIIIw. w Kamienicy;
- zespół dworski w Krojczynie obejmujący: dwór z 1910r., park z przełomu XVIII/XIXw. i ogrodzenie. Obecnie w dworku mieści się gimnazjum publiczne.
- zespół dworski w Leniach Wielkich obejmujący: dwór z połowy XIXw., park z pierwszej połowy XIXw., drewnianą stodołę z pierwszej połowy XIXw. Dwór jest nieużytkowany od ponad 20 lat i znajduje się w złym stanie technicznym, tym niemniej zachował w sposób czytelny historyczną formę, rozwiązania architektoniczne, gabaryty, kompozycje elewacji i częściowo wystrój architektoniczny oraz pierwotne rozplanowanie wnętrza. Park jest czytelny w terenie, posiada w dużym stopniu zatartą kompozycję na skutek braku prac pielęgnacyjnych.
- cmentarz parafialny rzymsko-katolicki z drugiej połowy XIXw. wraz z otaczającym go murem z bramą w Mokowie;
- zespół dworski z początku XIXw. w Płomianach obejmujący: dwór, park, spichrz, czworak;

Gmina Kikół:

Miejscowość ta istnieje od XIIIw. W średniowieczu istniał tam gród kasztelański. Prawa miejskie Kikół uzyskał w 1791r. i pozostał miastem do 1867r.

Do rejestru zabytków prowadzonego przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w drodze decyzji zostały wpisane następujące zabytki nieruchomości:

- barokowa kaplica p.w. św. Piotra z 1778r. wybudowana z fundacji wojewody płockiego Ignacego Zboińskiego w Grodzeniu, wewnątrz znajdują się barokowe ławy z XVIIIw. oraz obraz św. Piotra i Pawła datowany na koniec XVIIIw. Obecnie jest to kościół filialny ;
- założenie parkowo- dworskie w Hornówku z drugiej połowy XIXw., obejmujący: dwór park i bramę wjazdową ;
- kościół parafialny p.w. św. Wojciecha BM z lat 1904-1909 wraz z otaczającym murem, bramą, starodrzewem w Kikole. Na obiekcie wykonywane były prace wynikające z potrzeby zabezpieczenia stanu technicznego obiektu, renowacji oraz poprawy bezpieczeństwa zabytkowej świątyni, m.in. założenie neogotyckich witraży, naprawa schodów wejściowych.
- cmentarz parafialny rzymsko-katolicki wraz z otaczającym murem ogrodzeniowym i bramą, kaplica, starodrzew w Kikole;
- zespół pałacowo-parkowy z 1790r. w Kikole obejmujący: pałac, oficynę, park z aleją dojazdową. Pałac jest budowlą klasycystyczną. Został wzniesiony dla Ignacego Zboińskiego, wojewody płockiego. Elewacja posiada kolumnadę flankową oraz dwa ryzality. W pałacu znajduje się tzw. Sala Rycerska z klasycystyczną polichromią z przełomu XVIII/XIXw., obejmującą supraporty oraz fryz z gryfami, lirami i wazonami. W pałacu w 1825r. koncertował Fryderyk Chopin;
- założenie pałacowo-parkowe w Lubinie z drugiej połowy XIXw.;
- założenie parkowo-dworskie z początku XIXw., w Niedźwiedziu, obejmujący dwór drewniano- murowany i park;
- neogotycki kościół parafialny p.w. Krzyża Św. z 1897r. w Suminie;
- zespół parkowo- dworski z folwarkiem w Sumienie z pierwszej połowy XIXw.: dwór park oraz rządcówka, hydrofornia, czworak, chlewnia, spichrz, obora, gorzelnia i magazyn spirytusu;
- zespół kościoła parafialnego p.w. św. Anny i klasztoru oo. Karmelitów w Trutowie: kościół, klasztor, mur ogrodzeniowy z bramą, starodrzew. Barokowy kościół i klasztor wybudowane zostały w drugiej ćwierci XVIIIw. z fundacji Jana Rętwickiego. Kościół ozdabia późnobarokowa polichromia z 1738r. Na uwagę zasługuje również ambona w kształcie łodzi, rokokowa z trzeciej ćwierci XVIIIw. W klasztorze znajduje się m.in. rzeźba Chrystusa Frasobliwego z XVIIIw. Obiekt ma dużą wartość historyczną i architektoniczną konieczne są liczne prace konserwatorskie. Został m.in. przeprowadzony remont elewacji południowej

budynku klasztoru, remont portalu budynku klasztoru, remont więźby wraz z wymianą pokrycia dachowego klasztoru oraz remont konstrukcji wieży kościoła oraz wykonanie drenażu wraz z izolacją fundamentów.

- założenie parkowo- dworskie w Trutowie z przełomu XIX/XXw.: obejmujące: dwór i park;
- założenie parkowo- dworskie w Woli z początku XIXw.;

Gmina obfituje w liczne jeziora, największe Jezioro kikolskie usytuowane pomiędzy Kikołem a Suminem przy drodze krajowej nr 10 występują rzadkie formy rzeźby polodowcowej tzw. Drumliny Zbójeńskie – obszar chronionego krajobrazu. Obszar stanowi zespół pagórków o owalnych zarysach i zaokrąglonych opływowych kształtach sięgających do 2km długości. Wydłużone pagórki układają się w kierunku zgodnym z dawnym ruchem lodowca. Pagórki są oddzielone od siebie wąskimi obniżeniami, w których występują oczka wodne lub jeziora. Drumliny Zbójeńskie są celem wielu badaczy z terenu całej Polski.

Gmina Lipno:

Na terenie gminy znajdują się dwa rezerваты przyrody. Rezerwat „Stary Zagaj” oraz „Wąwóz Wąkole” - szerzej opisane w dziale 8. „Ochrona środowiska”.

Do rejestru zabytków prowadzonego przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w drodze decyzji zostały wpisane następujące zabytki nieruchomości:

- drewniany kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej z XVIIIw. w Brzeźnie. Kościół posiada wystój barokowy m.in. ołtarz główny datowany na pierwszą połowę XVIIIw. oraz zawieszony na belce tęczowej krucyfiks barokowy z przełomu XVIII/XIXw.;
- nieczynny cmentarz ewangelicki z początku XXw. w Brzeźnie;
- nieczynny cmentarz ewangelicki z końca XIXw. w Elzanowie;
- zespół parkowo- dworski w Głodowie z końca XIXw.: dwór i park. Obecnie własność prywatna.
- zespół parkowo- dworski w Jastrzębiu: dwór drewniano- murowany z połowy XIX w. i park z XIX w. Obiekt w 2014 r. przeszedł kapitalny remont. W całości zachowano i odnowiono elewację dworu, wykonano nowy dach, a także stylowe okna i drzwi. Wewnątrz budynku zachowano także ozdobne gzymsy przy suficie, jak również przeprowadzono renowację drewnianych schodów.
- barokowy kościół parafialny p.w. św. Jadwigi w Karnkowie. Obecny kształt uzyskał po przebudowie w drugiej połowie XVIII w. Kaplica południowa jest jednocześnie kryptą, miejscem pochówku rodziny Karnkowskich herbu Junosza, którzy byli właścicielami Karnkowa od XV w. do 1939 r. Najstynniejszym przedstawicielem rodu był Stanisław Karnkowski prymas Polski, doradca króla Stefana Batorego i Zygmunta III Wazy. Obiekt stanowi przykład skromnej architektury barokowej. Przez dziesięciolecia podlegał wielokrotnym przebudowom i remontom. Obecnie wnętrza kościoła zdobione są polichromiami wtórnymi, powstałymi w XX w., niejednorodnymi chronologicznie i stylistycznie. Konieczne byłoby przeprowadzenie badań i prac konserwatorskich mających na celu rozpoznanie pierwotnych i wtórnych warstw malarskich oraz przeprowadzenie prac konserwatorsko- restauracyjnych polichromii ukierunkowanych na przywrócenie i odtworzenie dawnych walorów estetycznych wnętrza kościoła.
- zespół parkowo- dworski w Karnkowie. Dwór został wzniesiony w latach 1808-1824 przez Franciszka Karnkowskiego w stylu klasycystycznym. Własność prywatna częściowo wyremontowany w latach 2000-2004 - wymieniono instalacje wodną i elektryczną oraz kanalizację, zamontowano piec centralnego ogrzewania, naprawiono stolarkę podłogową, odnowiono tynki i mury.
- drewniany kościół parafialny p.w. św. Mateusza w Ostrowitem, wybudowany w drugiej poł. XVIIIw.,
- zespół pałacowo-parkowy w Wierzbicku: pałac wybudowany w latach 1880-90 dla Zielińskich i park z aleją wysadzaną jesionami. Obecnie obiekt znajduje się w ruinie.
- park dworski z drugiej połowy XIXw. w Złotopolu;

Miasto Lipno:

Lokacji miasta na prawie chełmińskim dokonano w 1349 r. Od XIVw. Lipno było miejscem sądów ziemskich i sejmików szlachty dobrzyńskiej. Okres rozkwitu przypadł na XVI i XVIIw. w związku z rozwojem włókiennictwa. Wokół rynku dominuje zabudowa klasycystyczna z pierwszej połowy XIXw., w tym klasycystyczny ratusz wybudowany po 1831r. Do wybuchu II wojny Lipno zamieszkiwała ludność zróżnicowana pod względem etnicznym i religijnym, co znajduje odzwierciedlenie szczególnie w architekturze. W Lipnie znajduje się neogotycki kościół ewangelicko-augsburski z lat 1865-68, murowana cerkiew, po przebudowie w latach 20 i 30 XXw. budynek przeznaczono na Dom Ludowy- obecnie mieści się w nim kino „Nawojka”, stara synagoga z XIXw. - obecnie na jej miejscu znajduje się apteka, nowa synagoga z pocz. XXw.- obecnie dom towarowy.

Do rejestru zabytków prowadzonego przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w drodze decyzji zostały wpisane następujące zabytki nieruchomości:

- kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP przy ul Piłsudskiego. Kościół zbudowany został w 1388r. w stylu gotyckim. Zamknięty w XVIIIw. otwarty ponownie w 1819r. W XIXw. przebudowany, w skutek czego utracił cechy gotyckie, dobudowano też dwie kaplice: św. Barbary i św. Teresy. W kościele znajduje się ołtarz manierystyczny wykonany w pierwszej poł. XVIIIw., a przeniesiony do kościoła ok. 1762r. z klasztoru oo Bernardynów ze Skępego. Najstarszy obiekt zabytkowy w mieście o potwierdzonej wartości historyczno- naukowej oraz artystycznej. W celu zachowania jego wartości podejmowane są niezbędne prace konserwatorskie i renowacyjne m.in. prace konserwatorskie na elewacjach północnych i południowych wieży kościoła, dezynsekcja ołtarza głównego i instrumentu organowego, konserwacja i restauracja ołtarza głównego, konserwacja i renowacja ołtarza bocznego p.w. MB Różańcowej oraz prace konserwatorskie i restauratorskie przy ołtarzu bocznym i ambonie.

- cmentarz parafialny rzymsko-katolicki wraz z murem ogrodzeniowym i bramą, kaplica, starodrzew. Na cmentarzu znajduje się neogotycka kaplica cmentarna z 1837r. na miejscu rozebranego w 1819r. kościoła p.w. św. Barbary. Na cmentarzu ciekawe architektonicznie liczne grobowce właścicieli okolicznych majątków, m.in. Antoniego Grabowskiego- „towarzysza broni Napoleona I „Dowódcy Baterii Artylerii byłych Wojsk Polskich, Kawalera Krzyżów i Medali z wyspy św. Heleny” ;

- cmentarz ewangelicki w Lipnie założony w 1804r.;

- Park Miejski im. G. Narutowicza z miejscem kultu- Wzgórzem św. Antoniego. Park założono w 1914r., w parku znajduje się zabytkowa altanka drewniana z 1924r. oraz wzgórze z kapliczką św. Antoniego z 1910r. Jest to tzw. Góra św. Antoniego domniemane grodzisko średniowieczne, funkcjonujące w XIII-XIV w tzw. „castum Lypa”. Teren parku wymaga rewitalizacji m.in. w zakresie odnowy wejścia głównego, nawierzchni alei głównej, obiektów małej architektury, muszli koncertowej itp.

- budynek poczty z oficyną przy ul. Kościuszki;

Lipno może również pochwalić się tym, iż jest miastem urodzenia m.in. Wincentego Rapackiego, Poli Negri (Apolonii Chałupiec) czy Leszka Balcerowicza. Tu do szkoły uczęszczał również Lech Wałęsa.

Gmina Skępe:

Miasto Skępe zostało lokowane w 1445r. na prawie chełmińskim przez Mikołaja Kościeleckiego na podstawie wcześniejszej zgody króla Władysława Warneńczyka. To prywatne miasto Kościeleckich zaczęło rozwijać się ekonomicznie po sprowadzeniu do niego zakonu bernardynów w 1499r. W późniejszych latach miasto przeszło w ręce znanego i zasłużonego dla Ziemi Dobrzyńskiej rodu Zielińskich. Prawa miejskie Skępe utraciło w wyniku represji carskich po powstaniu styczniowym w 1867r.

Ziemia Skępska obfituje w liczne atrakcje turystyczne. Sama miejscowość jest położona pomiędzy trzema jeziorami: Wielkim, Małym i Świętym, otoczona lasami. Na przesmyku

między jeziorami: Wielkie Skępskie i Małe Skępskie usytuowane jest grodzisko nizinne pierścieniowe, znane w literaturze specjalistycznej od XIX w. zwane Okopem, posiada kształt owalu- gród w tym miejscu funkcjonował w okresie XI-XIII w.

Na terenie gminy usytuowane są dwa rezerваты przyrody: „Przełom Mieni” i „Torfowisko Mieleńskie” - szerszy opis w dziale 8. „Ochrona środowiska”.

Do ciekawostek krajoznawczych należą też znajdujące się na terenie Leśnictwa Głębocek dęby-pomniki przyrody żywej, leśne pole biwakowe czy zagroda dla dzików. Przez lasy tego Leśnictwa prowadzi ścieżka przyrodniczo - leśna „Głębocek”.

Na terenie Skępego i okolic utworzono Obszar Chronionego Krajobrazu „Jeziora Skępskie” o łącznej powierzchni 10 405 ha. Jest to jedyny obszar chronionego krajobrazu w całości położony na terenie powiatu lipnowskiego.

Do rejestru zabytków prowadzonego przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w drodze decyzji zostały wpisane następujące zabytki nieruchome:

- nieczynny cmentarz ewangelicki z pocz. XXw. w Boguchwale;
- kapliczka NMP w Skępem ul. Dobrzyńska. Obiekt o wysokiej wartości historycznej i estetycznej. Narażenie na oddziaływanie warunków atmosferycznych oraz bliskość drogi krajowej nr 10 wpływa na ciągłą degradację obiektu i stwarza zagrożenie dla stanu technicznego obiektu.
- założenie klasztorne oo Bernardynów w Skępem - Wymyślinie z 1498r.; kościół klasztorny, obecnie parafialny p.w. Zwiastowania NMP, klasztor i otoczenie założenia. Kościół przyklasztorny zbudowano w latach 1508-15010, w XVII i XVIIIw. świątynia została przebudowana w stylu barokowym. Wystrój jest barokowy. Na uwagę zasługuje chór muzyczny z 1746r., żelazna kuta krata z XVIIw., a w szczególności ołtarz główny z rzeźbą Matki Boskiej Skępskiej z XVw. słynącej z cudów w kraju i za granicą zwaną Panią Mazowska i Kujaw. Klasztor pochodzi z tego samego okresu co kościół. W przedsiönku pomiędzy wieżą a klasztorem ciekawy kominek narożny, barokowy z XVIIIw. w przejściu okna żelazne, okute XVII - wiecznymi kratami. Od strony północnej tzw. dziedziniec odpustowy w całości otoczony krużgankami. Na dziedzińcu wznosi się kapica św. Barbary-kaplica grobowa rodziny Zielińskich. Obiekt stanowi najstarsze na Ziemi Dobrzyńskiej Sanktuarium Maryjne o dużej wartości historycznej i architektonicznej. Prace konserwatorskie wymuszane są stanem technicznym poszczególnych elementów obiektu. Wykonano m.in. prace w zakresie remontu pokrycia dachowego krużganków, odbudowę muru ogrodzeniowego, remont wieży na dziedzińcu, remont elewacji wieży oraz izolacji poziomej, remont elewacji klasztoru.
- zajazd „Pod Kasztanami” z początku XIXw. złożony z 4 budynków przy ul. Klasztornej w Skępem - Wymyślinie, obecnie budynek mieszkalny;
- zespół parkowo-dworski w Wiosce z pierwszej połowy XIXw.: dwór (zachowany częściowo), park, dom ogrodzony z magazynem;
- folwark w Wiosce: obora, stajnia, gorzelnia, rządcówka, spirytusownia, chlewnia, dwa budynki mieszkalne, ogrodzenie zespołu;
- młyn wodny z końca XIXw. w Żuchowie;

Gmina Tłuchowo:

Za panowania księcia Kazimierza syna Konrada Mazowieckiego, który otrzymał Kujawy zaistniała w historii nazwa miejscowości - Tłuchowo. Nadał on bowiem w roku 1252 Tłuchowo Piotrowi - synowi Świętosława, pierwszemu właścicielowi tych ziem, co zostało potwierdzone przez późniejszych władców. Po śmierci Kazimierza w roku 1267 Tłuchowo wraz z całą Ziemią Dobrzyńską przejął jego syn Siemowit.

Syn Siemowita - Władysław, w obliczu ciągłego zagrożenia ze strony Krzyżaków, oddał Ziemię Dobrzyńską w zamian za Ziemię Łęczycką, Władysławowi Łokietkowi. Kazimierz Wielki po roku 1343 odzyskał te tereny i zapisał je swemu wnukowi Każkowi Szczecińskiemu. Po jego śmierci, w roku 1373 Ziemię Dobrzyńską przejął w lenno Władysław Opolczyk, którego kanclerzem był Mikołaj z Tłuchowa.

Mieszkańcy Tłuchowa i okolic brali aktywny udział w ówczesnym życiu społeczno - politycznym. Piotr z Tłuchowa z rodu Cholewów oraz Jan Kłobukowski z Kłobukowa z rodu Kuczabów, brali udział w roku 1434 w obiorze Władysława Jagiellończyka na króla Polski.

W roku 1656 podczas "potopu", Szwedzi zdobyli zamek w Dobrzyniu, złupili miasto, a ludność wymordowali. Spustoszyli wówczas wiele posiadłości w okolicach Tłuchowa, Turzy Wilczej, Trzcianki.

Tłuchowo w roku w 1825r. było już dużą wsią liczącą 50 dymów, zamieszkiwało ją około 500 mieszkańców. Było ośrodkiem życia społecznego i kulturalnego gminy. W okolicach Tłuchowa dość żywy przebieg miało powstanie styczniowe roku 1863. Przez Tłuchowo, lub w jego pobliżu, przebiegały trasy przemarszów z Lipna do Płocka, które były ważnymi ośrodkami powstańczymi. W Tłuchowie obok kościoła znajduje się pomnik - mogiła powstańców poległych w potyczce z wojskami rosyjskimi w Kozirogu-Łęgu. W Mysłakówku przebywał i stąd 20 kwietnia 1863 r. wyruszył na ostatnią przed swym aresztowaniem akcją powstańczy dowódca okręgu płockiego - gen. Zygmunt Padlewski. Po powstaniu wielu mieszkańców okolicznych miejscowości skazano na zsyłkę.

W czasie I wojny światowej duża grupa młodych mężczyzn z Tłuchowa i okolic była członkami POW. Przez cały okres wojny, w pobliskiej Turzy Małej istniała tajna szkoła oficerska POW, której kierownikiem był nauczyciel Jan Gniazdowski. W 1917 r. powstała również w Tłuchowie tajna organizacja kobieca POW, której zadaniem była pomoc dla POW oraz agitacja przeciwko zaciągowi Polaków do wojska niemieckiego. 11 listopada 1918 roku po okresie długoletniej niewoli Polska odzyskała niepodległość. Tworzeniu się nowych polskich władz powiatowych w Lipnie przewodniczył Hipolit Dunin Wąsowicz z Jasienia.

W sierpniu 1920r. mieszkańcy gminy Tłuchowo i okolic, przeżywali niepokój w związku z przemarszem wojsk radzieckich, a następnie ich odwrotem po bitwie pod Włocławkiem.

Tragicznie w dziejach gminy zapisały się lata okupacji hitlerowskiej 1939-1945. Represje i prześladowania dotknęły większość rodzin. 87 mieszkańców gminy straciło życie. Zginęli na frontach, zostali zamordowani w obozach, zostali rozstrzelani. Najwięcej ofiar w czasie okupacji poniosła wieś Źródła, gdzie Niemcy rozstrzelali 20 mieszkańców.

Do rejestru zabytków prowadzonego przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w drodze decyzji zostały wpisane następujące zabytki nieruchome: - drewniana stodoła z przełomu XVIII/XIXw. przy ul. 3-go Maja w Tłuchowie; Innymi obiektami wartymi uwagi są m.in. świetnie zachowany młyn wodny w Tłuchówku, czy neogotycki kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP wzniesiony w latach 1886-88 zaprojektowany przez Ludwika Gosławskiego.

Gmina Wielgie:

Gmina ma typowo rolniczy charakter. W gminie Wielgie istnieje Zespół przyrodniczo-krajobrazowy – „Jezioro Piaseczyńskie”, utworzony 7 lipca 1993r. W skład zespołu wchodzi: Jezioro Orłowskie- 97,8ha; Jezioro Czarne- 10,1ha; grunty wsi Piaseczno – 97,0ha; grunty wsi Orłowo – 76ha; grunty wsi Teodorowo – 58,7ha; grunty wsi Czarskie Rumunki – 13,5ha. Ogółem powierzchnia zespołu wynosi 353,1ha. Ochroną objęto wody jezior Orłowskiego (Piaseczno) oraz Czarne wraz z ich otoczeniem. Z jeziora Piaseczno wypływa rzeka Chełmiczanka, która przepływa przez jeziora Ostrowite i Chełmica, skąd kieruje się ku Wiśle. Całkowita długość rzeki wynosi 29km.

Do rejestru zabytków prowadzonego przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w drodze decyzji zostały wpisane następujące zabytki nieruchome: - kościół parafialny p.w. św. Michała Archanioła z 1793r. w Czarnem. Kościół drewniany zbudowany w stylu klasycystycznym stanowi cenny zabytek - uznawany jest za „perłę Ziemi Dobrzyńskiej”. W związku z tym wykonano szereg prac w celu przywrócenia świetności oraz zabezpieczenia przed zniszczeniem tak obiektu, jak i jego zabytkowego wyposażenia, w tym

licznych zabytków ruchomych. M.in. przeprowadzono renowację i konserwację okien, wymieniono podłogi w prezbiterium, renowację i konserwację tympanonu - Oka Opatrzności, renowację i konserwację prospektu organowego na chórze, częściową renowację i konserwację balustrady chóru, renowację i konserwację drzwi wejściowych, zabezpieczenie zewnętrzne kościoła (malowanie drewno chromem), konserwację i odnowienie podniebienia i balustrady chóru, konserwację i odnowienie mensy ołtarza głównego, prace konserwatorskie polichromii ścian zakrystii a także odnowienie, renowacja i konserwacja bogatego zabytkowego wyposażenia kościoła.

- zespół parkowo- dworski w Nowej Wsi: dwór drewniany z 1848r., park z przełomu XIX/XXw., spichlerz z pierwszej połowy XIXw.;

- kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca z połowy XVIIIw. w Wielgiem;

- zespół dworski w Wielgiem z przełomu XIX/XXw.;

- zespół dworsko - parkowy w Witkowie z drugiej połowy XIXw.: dwór, park, teren dawnych sadów i część podwórza gospodarczego;

- zespół dworsko-parkowy w Wylazłowie: dwór z ok.1930r., park z 1900r., budynek mieszkalny;

- kościół parafialny p.w. Nawiedzenia NMP w Zadusznikach z lat 1873-1875. Świątynia stanowi dzieło kultury i sztuki Ziemi Dobrzyńskiej wg projektu Moraniego. Został w niej przeprowadzony kapitalny remont m.in. w zakresie odnowy konstrukcji więźby i dachu elewacji wewnętrznej i zewnętrznej a także otoczenia - parku i drogi procesyjnej.

- zespół parkowo- dworski w Zadusznikach: dwór i park.